

ЯК ТОМАС МАНН ПЕРЕКОНУВАВ НІМЦІВ ВІДВЕРНУТИСЯ ВІД НАЦИЗМУ

Автор: Микола Овчаров

21 квітня 2026

DOI: <https://doi.org/10.66597/unknown-orator.2026.2.04>

Більше інформації про журнал
<https://journal.ovcharov.institute/>

ЯК ТОМАС МАНН ПЕРЕКОНУВАВ НІМЦІВ ВІДВЕРНУТИСЯ ВІД НАЦИЗМУ

Автор: Микола Овчаров

АНОТАЦІЯ

Стаття досліджує антинацистську риторичну діяльність Томаса Манна (1875–1955), нобелівського лауреата з літератури, через призму серії радіопослань «*Deutsche Hörer!*» («Слухайте, німці!») для BBC (1940–1945). Автор аналізує трансформацію Манна від пацифістично налаштованого письменника до активного політичного оратора, який використав риторику як зброю проти нацистської пропаганди. Особливу увагу приділено технологічному та символічному аспектам: перехід від опосередкованих текстів до особистого голосу через грамофонні записи (з березня 1941) став принциповим посиленням морального авторитету. Стаття розкриває риторичну стратегію Манна: звернення до культурного коріння німецького народу, апеляцію до совісті та здорового глузду, риторику «знизу» (на противагу зверхності Гітлера та Геббельса), використання емоційності та агресивності як відповідь на авторитарну агресію. Досліджується подвійна місія радіопослань: практична (інформування про успіхи антигітлерівської коаліції, підтримку внутрішнього опору) та моральна (збереження репутації німецької культури, захист совісті як універсальної людської цінності). Автор аргументує актуальність спадщини Манна для сучасності: слово морального авторитету має силу не завдяки гарантії миттєвої перемоги, а завдяки збереженню пам'яті про людяність, відповідальність та гідність для теперішніх і майбутніх поколінь.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

Томас Манн, *Deutsche Hörer*, антинацистська риторика, BBC, радіопослань, моральний авторитет, Друга світова війна, пропаганда, контрпропаганда, німецька культура, совість, відповідальність інтелектуала, Еріка Манн, емоційна риторика, культурне коріння, опір тоталітаризму

Голос з-за океану

Томас Манн (1875–1955), лауреат Нобелівської премії з літератури 1929 року, народився в Німеччині, згодом емігрував до Швейцарії через початок Другої світової війни, а потім переїхав до Сполучених Штатів. Він разом зі своїми дітьми зайняв активну антинацистську позицію і залишив по собі значний філософський спадок.

У жовтні 1940 року Томас Манн почав створювати серію антинацистських радіопослань «Deutsche Hörer!» («Слухайте, німці!») для BBC, організованих завдяки зусиллям його доньки, журналістки BBC Еріки Манн. Звернення виходило раз на місяць (загалом 55 основних радіопослань до травня 1945 року, плюс окремі спеціальні випуски) і несло антипропагандистську місію — розказати німцям правду про нацистський режим і злочини проти людства.

Від письменника до оратора

Спочатку, восени 1940 року, Томас Манн писав тексти й телеграфував їх до Лондона, де їх зачитував німецькомовний співробітник BBC. Але згодом він зрозумів силу оратора — силу переконання через голос, емоції, які він має передавати власним голосом.

З 18 березня 1941 року в Лос-Анджелесі на студії звукозапису NBC він почав особисто записувати свої звернення на грамофонні платівки. Платівки спочатку надсилалися до Нью-Йорка, звідти телефонною лінією передавалися до Лондона, де BBC їх транслювала на Німеччину.

Це була принципова зміна. Пробитися крізь інформаційно-пропагандистську стіну, яку збудували нацисти, яка піднялася так високо над Європою, мали шанс хіба що радіохвилі з посланням морального авторитету з-за океану — але цей авторитет мав бути особистим, голосним, живим.

«СЛУХАЙТЕ, НІМЦІ: Досі те, що я мав вам повідомити здалеку, доносили до вас інші голоси. Цього разу ви чуєте мій власний голос. Це — голос друга, голос Німеччини; голос Німеччини, яка показала і знову покаже світові інше обличчя, ніж та жахлива маска Медузи, що гітлеризм наклав на неї».

Таким чином Томас Манн проявив себе не як письменник, а як громадський діяч, як німець з іншим обличчям. Його мета — викликати емпатію і створити образ іншого представника народу, який вчинив стільки зла по Європі і всьому світові.

Риторика була взята на озброєння як найдієвіший інструмент.

Трансформація пацифіста

Незважаючи на пацифістські й антивоєнні настрої до приходу нацистів до влади, коли Томас Манн ідентифікував себе як художника, що стоїть вище політичних ідей і рухів, під час Другої світової війни він взяв політичний рупор. Він почав використовувати інший стиль своєї думки — риторичний, політичний, антипропагандистський.

Адже, як я вже писав у статті «Риторика воєнного часу в Україні...», жертва агресії — демократична країна чи людина з демократичними поглядами — не може відповідати плюралістичною риторикою, коли агресор мобілізується монізмом, одновекторним чорно-білим режимом мислення та дій.

Тож і в риторичі Томаса Манна з'явилася агресивна емоційна риторика: емоційні судження, перебільшення емоцій, злість.

Відповідальність перед історією

Промови Манна — це прояв відповідальності перед собою, за свій народ, за своє суспільство, яке призвело до страждань інших. Цей акт є прикладом совісті представника суспільства, який протидіє злу, низьким моральним якостям, злочинам проти людства.

Цей приклад показує, наскільки можна бути сильним і відповідальним навіть тоді, коли ти протидієш величезній машині пропаганди — якщо твоє слово має форму, якщо твоє життя має глибокий сенс, якщо твоя діяльність має культурну вагу. Тоді ти маєш силу і вплив не лише саме в той час, а й для історії та майбутніх поколінь.

Мета звернень: надія на опір

Метою його звернень було не тільки протидіяти офіційній пропаганді, а давати надію на опір нацистському режиму — надію на опір, який зростає, який живий.

Для тих людей, які могли протидіяти нацистам усередині Німеччини, Томас Манн розповідав про мобілізацію сил Америки та Англії, про ленд-ліз, про воєнні операції та успіхи коаліції проти нацистів — з метою пробити офіційну пропаганду, розкрити її брехню та підлість.

Звернення до коріння культури

Він звертався до моральних якостей і цінностей німців, які культивувалися

століттями. Адже він сам належав до цього народу. Він знав історію, літературу, філософію, багату культуру німецького народу. Він знав, що можна апелювати до коріння їхнього спільного культурного фундаменту — та до здорового глузду:

«Чи може нація існувати як наглядач над усіма іншими, розставивши поліцейські армії по всій підкореній земній кулі, поки всі народи відбувають панщину на расу панів? Чи це морально можливо для будь-якого народу — і тим більше для вас, німців? Можна ставитися до історії та людства як завгодно цинічно і скептично, — але що світ визнає остаточну перемогу зла, що він погодиться перетворитися на один суцільний підвал гестапо, на один-єдиний концентраційний табір, де ви, німці, виконуватимете роль вартових СА, — у це не здатен повірити навіть найзатятіший безвірник».

«...і я думаю, що ніхто не може відчувати такого жаху від вас, як ви самі маєте зрештою відчувати від себе».

Риторика знизу, а не зверху

Томас Манн звертається не зверхньо, як Геббельс і Гітлер, до суспільства. Він звертається як до своїх, як друг, товариш, як рівний будь-якому представнику німецького народу.

Він намагається з іншого боку — знизу — вплинути на свідомість, на світосприйняття німців. З боку людяності, з боку рівності, з боку художньої емпатії.

Хоча він, так само як Гітлер та офіційна пропаганда, звертається до коріння німців, є принципова різниця: Гітлер спотворює ці корені, маніпулює ними. Гітлер апелює до крові та раси — біологічного коріння. Манн апелює до духу та культури — інтелектуального і морального коріння. Томас Манн є представником, є творінням, є плодом цих коренів — справжнім культурним плодом, визнаним у світі.

Він — нобелівський лауреат (1929), автор «Будденброків», «Чарівної гори», «Йосипа та його братів». Справжній представник німецької культури, а не награна псевдоеліта нацистів, яка лише прикривалася культурою для легітимації варварства.

Символ непокори

Сьогодні, коли світ стикається з проявами авторитаризму, ультраправої або ультралівої риторики, коли світ стає перед загрозою диктатури навіть у демократичних країнах, — промови Манна та його цикл звернень стають

прикладом людяності, непокори, протидії.

Символом гідності, людяності, сміливості і прояву найвищих людських цінностей. І головне — відповідальності перед суспільством і світом.

Моральна місія

Його роботи несли практичну цінність. Адже й усередині Німеччини були прояви героїзму — невелика кількість людей, які розповсюджували антигітлерівські листівки, розповідали правду. Його промови підтримували цих людей.

Але більше — промови мали моральну місію: зберегти хоч найменшу репутацію німецької культури, репутацію людини-німця як частини світового суспільства. Зберегти шанс на збереження чогось святого, морального, що має зберегтися у світі, в суспільстві навіть у найтемніші часи.

Також видно бажання Томаса Манна не змити нацистський бруд з історії Німеччини, а зберегти ту совість, яку він так захищає, — совість не тільки німця, а й людини:

«Так зване знищення Німеччини — таке ж порожнє слово і таке ж неіснуюче явище, як і перемога Гітлера. Але кінець наближається; більше того, він незабаром настане — кінець огидної системи, розбійницько-вбивчої і брехливої держави націонал-соціалізму. Буде покладено край її бундючній і ганебній філософії і всім діям бундючності й ганьби, що з неї вирости. Розрахунок буде зведений, зведений жахливо, з її панам, ватажками і помічниками, слугами і вигодонабувачами, її генералами, дипломатами і гієнами гестапо. Розрахунок також буде зведений з її інтелектуальними першопрохідниками й щитоносцями, журналістами і псевдофілософами, що лизали її чоботи, геополітиками, воєнними географами, викладачами «воєнних наук» і расовими професорами. Німеччина буде очищена від усього, що будь-коли мало справу зі скверною гітлеризму, і всього, що його уможливило. І у Німеччині та в усьому світі буде встановлена свобода, яка вірить у саму себе, поважає себе, вміє себе захистити і яка бере під контроль ті ідеї, що пов'язують людину з Богом, не лише вчинки, але й наперед — думки».

Урок для сьогодення

Томас Манн показав: навіть коли твій народ вчинив найстрашніші злочини, навіть коли пропагандистська машина здається всемогутньою, навіть коли ти в меншості — слово морального авторитету має силу.

Не тому, що воно обов'язково переможе зло тут і зараз. А тому, що воно зберігає пам'ять про людяність, про совість, про відповідальність. Для тих, хто зараз. І для тих, хто прийде потім.

Джерела:

1. Mann T. *Listen, Germany! Twenty-Five Radio Messages to the German People over BBC* / Thomas Mann. – New York : Alfred A. Knopf, 1943. – 107 с.
2. Mann T. *Deutsche Hörer! Radiosendungen aus dem Exil 1940–45 : Historische Original-Aufnahmen* / Thomas Mann ; hrsg. von Walter Andreas Schwarz. – Wermatswil/Zürich : Leuberg Edition GmbH (L&M Literatur und Musik), 1987. – Кат. № LLP 18603 / LMC 28603. – (Оригінальні записи 1941–1945 BBC London ; © 1945 Bermann-Fischer-Verlag, Stockholm / S. Fischer Verlag, Frankfurt a.M.)
3. Hutsch P. *The Voice across the Atlantic* [Електронний ресурс] / Patrick Hutsch // Thomas Mann House / Deutschlandradio. – 2025. – 11 November. – Режим доступу: <https://www.vatmh.org/de/thomas-mann-house/thomas-mann-deutsche-hoerer-dlf.html>
4. High J. L. *The Coming Victory of Democracy* [Електронний ресурс] / J. L. High, E. Chen // Goethe-Institut. – Режим доступу: <https://www.goethe.de/prj/geg/en/aut/26664779.html>